

АНАЛІЗ СТАНУ УТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

ПРЕПРИНТ

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ВІДДІЛЕННЯ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ, ЗАГАЛЬНОЇ
ТА ДОШКІЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ**

**АНАЛІЗ СТАНУ УТВЕРДЖЕННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ:
ПРЕПРИНТ**

**Івано-Франківськ
«НАІР»
2024**

УДК: 373.1:371.8, 373.1.02, 37.011.3-052:159.923(477)

А 52

Препринт підготовлено в межах наукового дослідження «Виховні засади утвердження української національної ідентичності в дітей та учнівської молоді» (2024 р.) співробітниками Інституту проблем виховання НАПН України (керівник: докторка педагогічних наук, професорка Журба К.О.).

Номер державної реєстрації 0124U001257

(відповідно до Пріоритетних напрямів (тематики) наукових досліджень та науково-технічних (експериментальних) розробок Національної академії педагогічних наук України на 2023-2027 рр. схвалених загальними зборами НАПН України 7 квітня 2023 р. № 1-1/1-3, <https://naps.gov.ua/ua/press/announcements/3014/>)

А 52 Аналіз стану утвердження української національної ідентичності: препринт / І. Д. Бех, К. О. Журба, Л. В. Канішевська, А. В. Корнієнко, Р. В. Малиношевський, О. Д. Рейпольська, О. В. Мусієнко. Івано-Франківськ: НАІР, 2024. 36 с.

ISBN 978-617-8011-27-7

DOI <https://doi.org/10.32405/978-617-8011-27-7-2024-36>

У препринті розглянуто і проаналізовано сучасний стан утвердження української національної ідентичності у дітей та учнівської молоді. З огляду на результати опитування дітей різних вікових груп і педагогів виокремлено тенденції і проблеми, що потребують осмислення та врахування в організації виховної діяльності освітніх закладів різного типу і педагогів в умовах воєнного стану.

Для науковців, учителів, педагогів, усіх працівників освітньої й культурної галузей.

УДК: 373.1:371.8, 373.1.02, 37.011.3-052:159.923(477)

ISBN 978-617-8011-27-7

© Інститут проблем виховання, 2024

© Авторський колектив, 2024

ЗМІСТ

Передмова	4
1. Україна як символ стійкості	5
2. Національна ідентичність	8
3. Моя країна – Україна	12
4. Портрет і характер українців	17
5. Мова як маркер української національної і громадянської ідентичності	20
6. Національна культура та традиції як чинники національної ідентичності	24
7. Війна та майбутнє України	29
Післямова	34

ПЕРЕДМОВА

Національна ідентичність є важливим націєтворчим чинником, який визначає здатність нації до розвитку і виживання, збереження національних цінностей та відстоювання національних інтересів у глобалізованому світі. Утвердження національної ідентичності є важливим завданням українського суспільства і освіти. Виховання національної ідентичності у дітей та учнівської молоді сприяє становленню громадянських цінностей, патріотизму, усвідомленню місії України у світі. Препринт «Аналіз стану утвердження української національної ідентичності» є результатом комплексного дослідження, проведеного з метою оцінки тенденцій у сучасному вихованні.

У дослідженні розглядаються ключові фактори, які впливають на формування національної ідентичності, а також аналізуються виклики та можливості, що постають перед освітніми установами в цьому процесі. Зібрані дані та результати дослідження допоможуть не лише зрозуміти сучасний стан вихованості національної ідентичності, але й розробити ефективні стратегії виховання у закладах освіти різного рівня.

Сподіваємося, що цей препринт стане цінним джерелом інформації для дослідників, педагогів та всіх, хто цікавиться питаннями національної ідентичності та виховання молоді.

Катерина Журба

1. Україна як символ стійкості

Російська агресія проти України, геноцидний характер війни на знищення українського народу і Української державності актуалізували проблему національної ідентичності та її збереження в сучасних умовах загроз і викликів.

За період існування України як незалежної держави простежується трансформація національної ідентичності українців, багато з яких раніше ідентифікували себе з СРСР та тривалий час знаходилися під впливом постколоніальної політики Кремля. Ситуація змінилася у 2014 році, коли росія анексувала Крим та розпочала війну на Донбасі. Ще більше процес національної ідентичності пришвидшився після повномасштабного вторгнення росії у 2022 році.

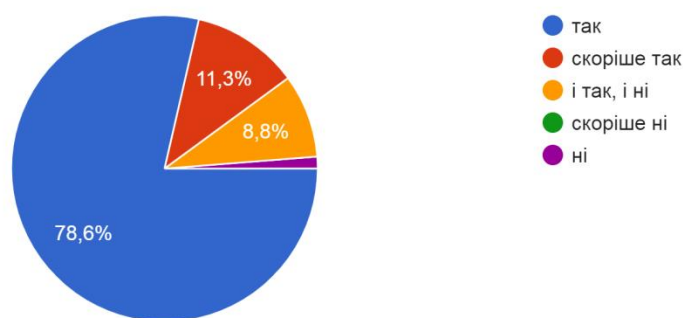
Для виявлення рівнів сформованості національної ідентичності використовувалися критерії: когнітивний (знання, судження, уявлення про національно-культурну ідентичність та базові цінності), емоційно-ціннісний (емоції, прагнення, мотиви, ставлення); діяльнісний (дії, вчинки, практичні здатності). В опитуванні взяли участь 1130 школярів з різних регіонів України. Зокрема, 225 молодших школярів, 204 молодших підлітків, 211 старших підлітків, 235 старшокласників, 255 вихованців позашкільних закладів та 97 педагогів з усіх регіонів України, крім тимчасово окупованих територій.

Війна росії проти України суттєво змінила ставлення дітей як до України, так і до росії. На думку педагогів, після початку повномасштабної війни школярі здебільшого асоціюють Україну зі свободою (65,4 %), справедливістю (58,9 %), демократією (57,8 %), ціннісним ставленням до людини (54,2 %), захистом прав і свобод (49,7 %), боротьбою з корупцією (45,5 %), правом на самовираження (43,8 %), розвитком технології (42,9 %), європейським шляхом розвитку (38,7 %), правом на майбутнє (35,6 %).

Тоді як росія переважно асоціюється зі світовим злом (89,5 %), надмірною жорстокістю (79,8 %), економічною відсталістю (68,2 %), тоталітаризмом (65,6 %), нацизмом (59,8 %), кровавою історією (58,7 %), агресією (56,5 %), ядерною загрозою людству (55,9 %), відмовою від моральних

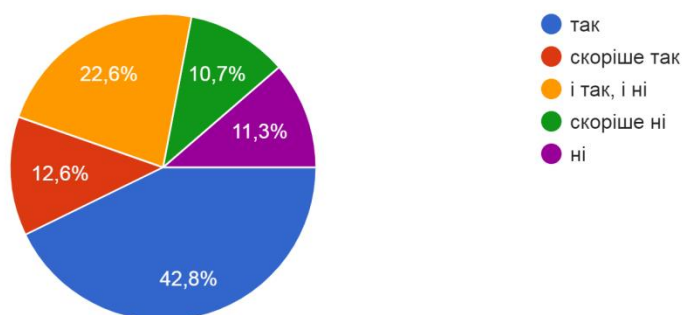
цінностей (48,7 %), використанням церкви як інструменту розвідки і пропаганди (45,3 %).

Опитування підтвердило, що для переважної більшості дітей шкільного віку (78,6 %) людина є найвищою цінністю української нації; 11,3 % респондентів схиляються до думки, що скоріше так; 8,8 % - вагаються, вважаючи, що є різні прояви, ще 2,0 % - відповіли ні. І це сьогодні пов'язано з війною, порушенням росією міжнародних угод, щодо права людини на життя, про що свідчать результати опитування відображені у діаграмі 1 (рис. 1).

Рис. 1. Чи є людина найвищою цінністю української нації?

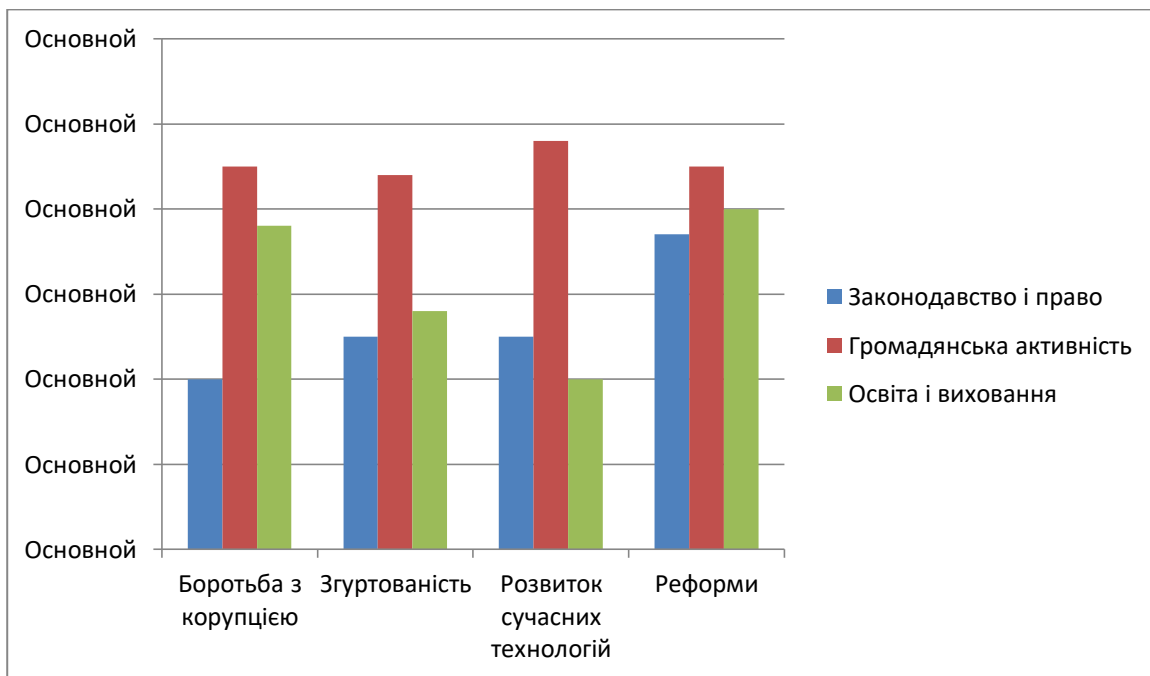
Діти також розуміють, що різні народи і етноси, які проживають на території України утворюють одну політичну націю, як видно з діаграми 2 (рис. 2).

Рис. 2. Чи утворюють різні народи і етноси, які проживають на території України одну політичну націю?

Попри те, що більша частина школярів переконана у тому, що на сьогодні в Україні склалася політична нація, 22,0 % старшокласників сумніваються в цьому. Таку позицію опитані пояснюють повільними темпами реформ, численними політичними помилками влади, невмінням використовувати свої сильні сторони на міжнародній арені тощо.

На думку школярів, на сьогодні назріло питання захисту національних інтересів. Узагальненні відповіді наводяться на діаграмі 3 (рис. 3).

Рис. 1. Захист національних інтересів як умова збереження і розвитку національної ідентичності.

Опитування показало, що на думку школярів, національні інтереси можливо відстояти за умов активної боротьби з корупцією; згуртованості і єдності українського суспільства, розвитку економіки і сучасних технологій та впровадження сучасних реформ, які би більше зближували Україну з Європою. Для цього потрібно проводити відповідну законодавчу діяльність, проявляти громадянську активність, а також розвивати освіту і виховання.

Нас також цікавило, що з погляду дітей може об'єднати і згуртувати всіх українців. Узагальненні відповіді наводяться у таблиці 1.

**Чинники, які можуть об'єднати і згуртувати українців на думку
школярів (у %)**

№	Відповіді	У %
1.	Спільні цінності і ідеали свободи, незалежності, справедливості	18,0
2.	Спротив російській агресії	15,9
3.	Спільні національні свята і традиції	15,2
4.	Використання рідної української мови як основного засобу спілкування та навчання	12,4
5.	Знання про спільні історичні події та культурні надбання	10,5
6.	Взаємодопомога та солідарність, особливо під час війни	9,6
7.	Спортивні досягнення та перемоги	7,2
8.	Військово-патріотичні ігри і змагання «Сокіл», «Джура»	6,7
9	Мистецтво	4,5
	Усього:	100

Діти би хотіли пишатися Україною, відчувати гордість, бути упевненими у мирі, власному майбутньому, спостерігати позитивні перетворення у всіх сферах життя.

2. Національна ідентичність

Українська національна ідентичність – це ідейно-ціннісний стрижень життя особи, яка набуває, зберігає і практично утверджує її у менш чи більш широкозначущих справах. Особистість як суб'єкт української національної ідентичності стійко усвідомлює свою належність до української нації як творця духовно-культурних цінностей; формує на їх основі власні смислоціннісні утворення, що складають її вищий Я-образ, і реалізує його у достойному житті (І.Д. Бех).

Розуміння школярами національної ідентичності з'ясовувалося за допомогою пілотажної бесіди («Хто ми?», «Звідки ми пішли?», «Чим ми відрізняємося від інших?», «Яка наша місія?»), яка проводилася з дітьми різних вікових груп.

Так, відповідаючи на запитання «Хто ми?», школярі як правило відповідали: «Ми українці, народ з багатою історією та культурою» (Аліна М., 6-й кл.), «Ми нащадки козаків, які боролися за свободу і незалежність» (Вадим О., 9-й кл.), «Ми сучасні молоді люди, українці, які прагнуть до знань, розвитку і миру» (Мирослава К., 10-й кл.), «Ми громадяни України і прагнемо активної участі у житті країни» (Кирило В., 11-й кл.).

Найбільш типовими відповідями на друге питання є наступні: «Ми походимо з України, землі з давньою історією і славними традиціями» (Олена Ш., 5-й кл.), «Наші корені лежать у Київській Русі, одного з найстаріших державних утворень у Європі» (Микита Р., 7-й кл.), «Ми нащадки героїв, які боролися за нашу землю і свободу» (Анатолій Ч., 8-й кл.).

Цікавими є міркування школярів, стосовно того, чим ми відрізняємося від інших народів і етносів. Найбільш типовими є наступні: «Ми маємо свою унікальну мову, культуру і традиції» (Валентина У., 6-й кл.), «Ми відрізняємося гостинністю, відкритістю і щирістю» (Алла Ж., 7-й кл.), «Ми маємо сильне відчуття національної гордості і патріотизму» (Володимир Ц., 8-й кл.), «Ми згуртуємося і об'єднуємося задля перемоги і ми обов'язково переможемо» (Олесь С., 10-й кл.)

Роздуми щодо місії України і українців у світі розподілилися наступним чином: «Наша місія – зберігати і розвивати нашу культуру і традиції» (Варвара К., 5-й кл.), «Ми прагнемо зробити нашу країну кращою, через розвиток сучасних технологій» (Максим П., 7-й кл.), «Наша мета – бути гідними громадянами своєї країни і світу» (Марина С., 8-й кл.), «Наша місія – зробити світ кращим, добрішим, відкрити для всіх Україну» (Анастасія Т., 9-й кл.), «Бути гідними наших героїв» (Олександр А., 11-й кл.).

З метою дослідження національної ідентифікації використовувалась інтегрована діагностика, яка включала методику М. Куна і Т. Макпартленда «Хто Я?», шкальні опитувальники, адаптована методика Дж. Фінні, В. Борисова, О. Гора. Так, опитування за методикою М. Куна і Т. Макпартленда «Хто Я?» показало, що 98,0 % опитаних вказують на свою національну приналежність, а для 86,0 % респондентів вона має важливе значення.

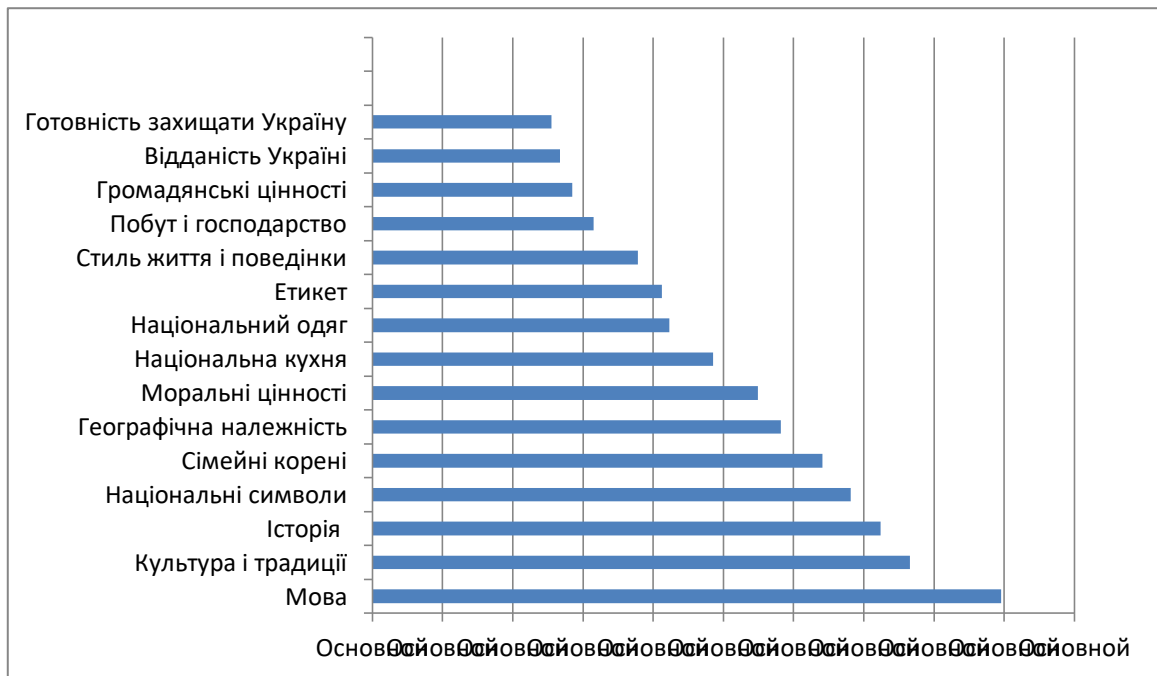
З метою визначення ідентифікації з українським народом, учням 5-9-х класів було запропоновано дати відповідь на запитання: «Виберіть з перерахованих нижче спільнот ту, частиною якої Ви себе вважаєте. Про кого Ви могли б сказати «ми», «наші»?» (рис. 4).

Рис. 4. Відповіді вихованців закладів позашкільної освіти щодо спільноти, частиною яких себе вважають

Відповіді на це запитання розподілилися таким чином: перше місце – 90,8 % респондентів зазначили сім'ю та родичів. На другому – 69,7 % респондентів зазначили громадян України. На третьому – 67,7 % – друзів.

Проведене анкетування показало як розкривають сутність поняття «національна ідентичність» школярі на рис. 5.

Рис. 5. Сутність поняття «національна ідентичність, на думку школярів

Таким чином, сутність поняття «національна ідентичність визначають мова, культура, традиції, історія, національні символи, сімейна і географічна належність, моральні цінності та ін.

Одним із питань також було: «Якби у мене з'явилась можливість змінити громадянство, я б такою можливістю скористався». Відповіді школярів наводяться у діаграмі 6 (рис. 6).

Якби у мене з'явилась можливість змінити своє громадянство, я б такою можливістю скористався (лась):
248 відповідей

Рис. 6. Відповіді вихованців закладів позашкільної освіти щодо зміни свого громадянства при можливості

Відповіді свідчать про те, що більшість українських дітей, хотіли би жити в Україні і працювати на користь своєї Батьківщини. Лише 6 % від опитаних дітей хотіли би змінити громадянство. В уточнюючих бесідах з вчителями діти зауважили, що причинами, які наштовхнули їх на такі думки є війна в Україні, неможливість багатьох дітей жити в рідному місті через його руйнування чи окупацію, неможливість зустрітися зі своїми друзями або їх перебування за кордоном. Також викликає занепокоєння той факт, що значна частина дітей не визначилась, а отже перебуває у роздумах щодо перспектив власної самореалізації в Україні. Часто порівнюючи умови життя та навчання в українських і закордонних освітніх закладах. Школярі цієї групи відмічають такі чинники як безпека, можливості самореалізації, психологічної підтримки тощо. Маючи досвід повітряних тривог, втрат, школярі пояснюють свої сумніви бажанням жити у безпечній і мирній країні.

Також дітей приваблює можливість доступу до освіти в інших країнах, можливості спілкування з однолітками, порівняння переваг життя в різних країнах, можливості самореалізації, але переважна кількість дітей, хотіла би жити і працювати в Україні (61,7 %).

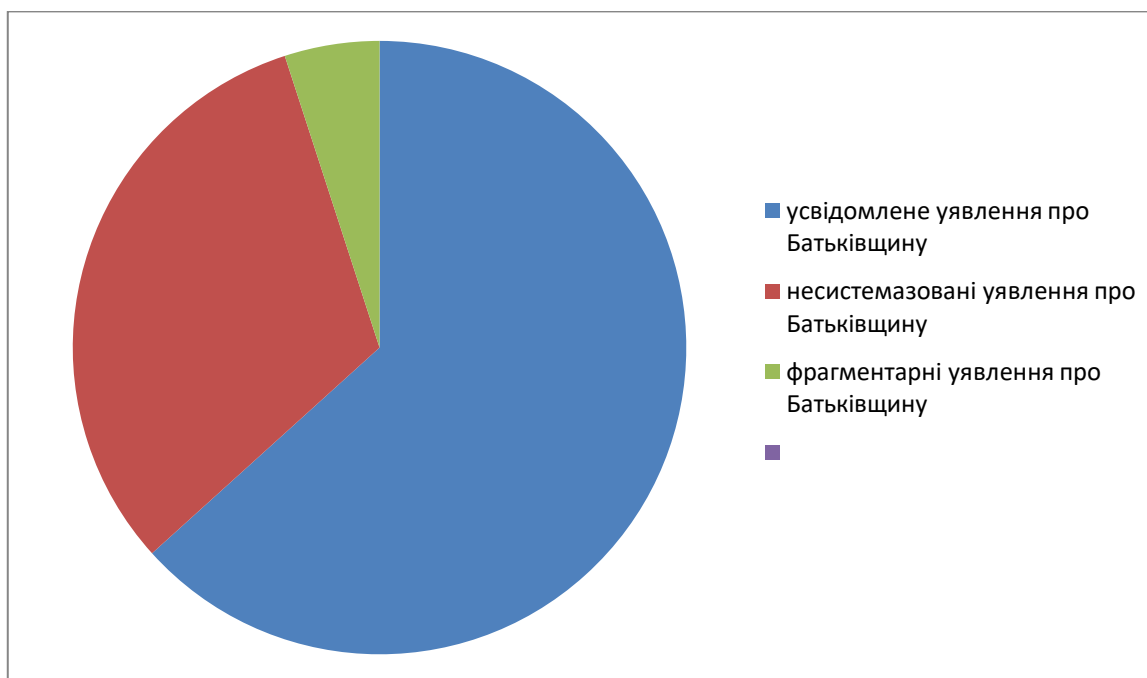
3. «Моя країна – Україна»

В опитуванні також брали участь молодші школярі. З метою виявлення уявлень молодших школярів про Батьківщину використовували методику понятійного словника. Дітям було запропоновано відповісти на запитання «Як ти розумієш слово «Батьківщина?» Дітям пропонувалося висловити тлумачення запропонованого поняття, відповідь занотовувалася та аналізувалася. При цьому враховувалось експресивність мовлення дитини, зацікавлене або незацікавлене ставлення щодо відповіді на запропоноване запитання.

Відповіді респондентів аналізувалися за трибальною шкалою:

1. Фрагментарні уявлення про Батьківщину (1 бал).
2. Несистематизовані уявлення про Батьківщину (2 бали).
3. Усвідомлені уявлення про Батьківщину (3 бали).

Кількісні дані щодо уявлень молодших школярів про Батьківщину відображені у діаграмі 7 (рис. 7).

Рис. 7. Відповіді молодших школярів щодо поняття «Батьківщина»

Аналіз результатів дослідження дозволяє стверджувати, що молодші школярі асоціюють поняття «Батьківщина» з Україною: «Батьківщина – це наша Україна», «Батьківщина – наша країна», з місцем народження: «Батьківщина – це місце де ти народився», «Батьківщина – це Київ, рідне місто»; з місцем, яке люблять і захищають: «Батьківщина – це місто, яке захищають наші воїни». Зазначимо, що серед відповідей дітей були такі: «Моя Батьківщина – Україна. Луганськ – моє рідне місто. Зараз ми живемо у Києві, оскільки наше місто окуповане, ми – біженці», «Україна – моя Батьківщина. Вірю в нашу перемогу!» Відтак говорячи про Батьківщину, діти, в основному говорять про країну, про місце в якому вони народилися.

З метою виявлення уявлень учнів молодшого шкільного віку про патріотизм, було запропоновано таке запитання: «Що таке патріотизм?»

Аналіз відповідей молодших школярів щодо розуміння поняття «патріотизм» свідчить, що домінуючими уявленнями дітей, є такі, в яких

знаходять відображення ідеї любові та захисту Батьківщини від ворогів (51,6 % опитаних респондентів). Наведемо деякі відповіді учнів молодшого шкільного віку: «Патріотизм – це любов до Батьківщини, захист її від ворога», «Патріот любить і захищає Україну», «Патріотизм – це любов до України. Патріоти захищають нашу країну у лавах ЗСУ», «Мій тато – патріот, вій воює за нашу Україну», «Патріоти – це люди, які воюють за нашу Батьківщину, а хто не воює, той допомагає ЗСУ» тощо.

Думки іншої групи дітей (31,6 % опитаних респондентів) пов'язані з діяльністю людей на благо своєї Батьківщини. Наведемо приклади деяких відповідей учнів: «Патріотизм – це коли людина працює на благо своєї Вітчизни», «Патріотизм - це коли людина приймає участь у благодійних акціях, або є волонтером, донатить на ЗСУ», «Патріотизм – це праця на благо України» тощо.

Так, 16,9 % опитаних молодших школярів зазначити, що патріотизм виявляється у тому, що людина дотримується національних традицій, розмовляє українською мовою, носить національний одяг.

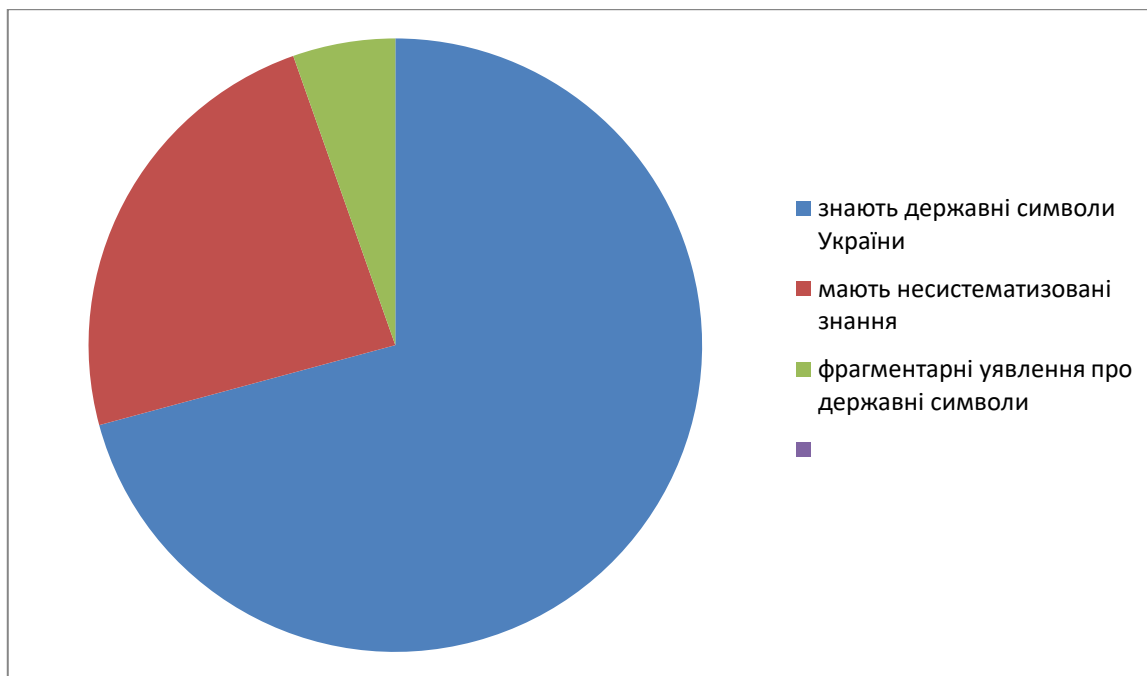
Вивчення знань молодших школярів про державні символи України (Прапор, Герб, Гімн) відбувалося за допомогою бесіди. Учням молодшого шкільного віку було запропоновано наступні запитання: «Що означає герб України?», «Якого кольору прапор України?», «Чому для прапора України вибрані саме такі кольори?», «Які державні символи України ти ще знаєш?» (Гімн України), «Як треба ставитись до державних символів України?», «Де ви бачили зображення державних символів України?», «Що потрібно робити, коли звучить гімн України?», «Де ви ще чули цю мелодію?»

Аналіз відповідей респондентів здійснювався за такими параметрами:

1. Фрагментарні уявлення щодо значення державних символів України (1 бал).
2. Несистематизовані уявлення про значення державних символів України (2 бали).

3. Знання державних символів України, емоційні висловлювання своїх думок з приводу їх застосування (3 бали).

Кількісні дані, отримані в результаті застосування бесіди про державні символи України відображені у діаграмі 8 (рис. 8).

Рис 8. Відповіді молодших школярів щодо знання державних символів України

Результати опитування засвідчили, що переважна більшість респондентів 70,7 % знають державні символи України, емоційно висловлюються з приводу їх застосування. Наприклад: «прапор є у нас в школі і вдома, ми ж українці», «до державних символів України треба ставитися з повагою»; 23,6 % опитаних учнів виявили несистематизовані знання щодо державних символів України; 5,3 % опитаних молодших школярів виявили фрагментарні уявлення щодо значення символів України.

У ході бесіди «Моя сім'я» молодшим школярам було запропоновано відповісти на запитання: «Що означає слово «сім'я»?», «Хто твої мамо і тато, де і ким вони працюють?», «Чи є у тебе брати і сестри?», «Чи є у тебе дідусі і бабусі?», «Що ти знаєш про своїх прадідусів і прабабусь?»

Результати опитування засвідчили, що практично усі молодші школярі вважають, що сім'я – це батьки, сестри і брати, бабусі, дідусі, родичи й домашні тварини (кішки, собаки, папуги тощо). Наведемо деякі відповіді дітей: «Сім'я – це коли батьки піклуються про тебе», «У сім'ї усі піклуються і допомагають один одному». Однак, тільки 18,2 % молодших школярів розповіли про своїх прадідусів і прабабусь. Інші респонденти нічого не знають про своїх найближчих родичів: ким вони є (були), чим займаються (займалися).

З метою виявлення змісту розуміння українських прислів'їв молодшими школярами було використано методику «Прислів'я». Так, учням молодшого шкільного віку було запропоновано такі прислів'я:

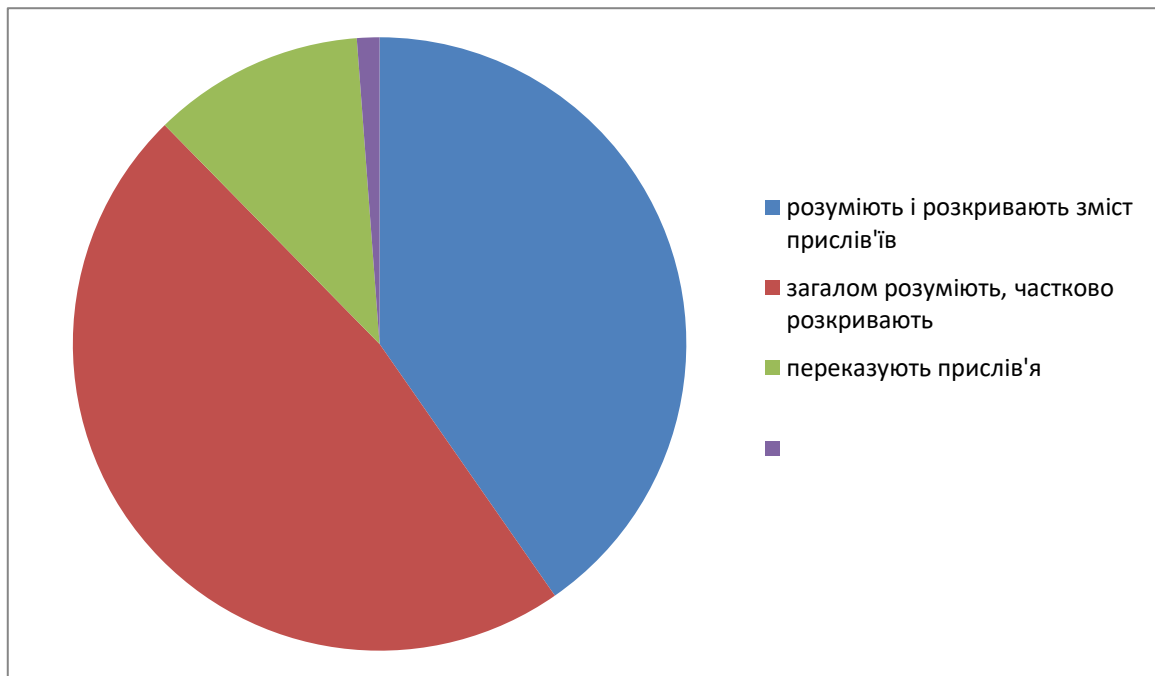
1. Без верби і калини немає України.
2. Жити – Вітчизні служити.
3. Людина без вітчизни, як соловей без пісні.
4. За морем тепліше, та вдома миліше.
5. Україна – мати, за неї треба головою стояти.
6. Немає на світі другої України, немає другого Дніпра.

Молодші школярі висловлювали своє розуміння цих прислів'їв.

Результати відповідей опитаних учнів оцінювалися за трибальною шкалою:

1. Молодший школяр переказує зміст прислів'я своїми словами, не наводить прикладів їх застосування у житті (1 бал).
2. Учень молодшого шкільного віку добирає конкретні життєві ситуації під те чи інше прислів'я (2 бали).
3. Дитина розуміє значення прислів'я, пов'язує його з конкретними життєвими обставинами (3 бали).

Кількісні дані, отримані в результаті застосування методики «Прислів'я» відображені у діаграмі 9 (рис. 9).

Рис. 9. Відповіді молодших школярів щодо тлумачення запропонованих прислів'їв

Як свідчать результати дослідження 40,4 % опитаних молодших школярів, розуміють загальний зміст прислів'їв, наводять конкретні життєві приклади щодо запропонованих прислів'їв; 47,6 % респондентів не змогли дати повне тлумачення загального змісту прислів'їв, хоча намагалися це зробити; 11,1 % учнів молодшого шкільного віку просто переказували прислів'я своїми словами, але не змогли навести приклади їх вживання у житті. Така ситуація потребує уваги вчителів до питань виховання національної ідентичності у дітей молодшого шкільного віку.

4. Портрет і характер українців

Описуючи характер українців, школярі відмічають такі позитивні риси характеру як гостинність (87,4 %), волелюбність (81,9 %), патріотизм (78,5 %), інтелектуальність (65,2 %), товарицькість (62,9 %), сміливість (59,8 %), толерантність (52,7 %), працьовитість (52,2 %), креативність (48,9 %), господарність (47,5 %), обдарованість (45,6 %), винахідливість (44,8 %), естетизм (42,4 %), любов до природи (41,7 %), охайність (40,9 %), артистизм

(40,0 %), кулінарні здібності (37,6 %), підприємливість (34,2 %), гарний смак (24,5 %), відкритість (22,1 %), щирість (19,7 %).

До негативних якостей респонденти віднесли хитрість (53,6 %), нездатність об'єднуватися (52,9 %), небажання брати на себе відповідальність (51,5 %), невміння дискутувати (50,1 %), нездатність загалом впливати на політиків (46,8 %), егоцентризм (43,5 %), невизначеність національної ідеї (41,7 %), недостатня протидія корупції (40,5 %), схильність до жури, песимізму (34,7 %), невміння презентувати свої переваги і здобутки (31,8 %), постколоніальний синдром (29,4 %), брак мовної стійкості (24,9 %), готовність працювати будь-де у світі, але не в Україні (21,8 %), схильність до асиміляції (3,4 %).

Сучасна учнівська молодь не мислить Україну у рамках радянського чи пострадянського простору. Опитування показало, що для учнівської молоді характерною є зорієнтованість на демократичні європейські цінності (75,6 %), де кожна людина є не коліщатком і гвинтиком, а найвищою цінністю суспільства (82,5 %). Учні (68,9 %) вважають своїм невід'ємним правом вільно висловлювати свою думку, не боячись засудження чи покарання. Щирість і відвертість є типовими проявами у спілкуванні між однолітками, так і з дорослими (54,7 %).

Оскільки у пропаганді росіян домінує теза про «один народ», то одне із запитань до школярів мало на меті виявити різницю між росіянами та українцями. Серед відповідей дітей найчастіше зустрічалися наступні: «Українці є слов'янами, а росіяни походять від угро-фінських племен» (Олег В.), «Українці – хлібороби, а росіяни – мародери» (Олексій Ч.), «Українці захищають свій дім, свої родини, а росіяни загарбники, які прийшли вбивати» (Олена П.), «Українці завжди були демократичними і обирали свою владу, тоді як росіяни звикли, що ними керує цар чи пан, від якого вони залежать» (Тетяна Ш.), «Українці висловлюють свою думку відкрито, а росіянам зась» (Максим Р.), «Для українців є важливим етикет, пошанівні традиції, тоді як росіяни використовують брудну лайку» (Анастасія К.), «Українці працьовиті, а росіяни

ледарі» (Вадим Ц.), «Українці їдять смачний борщ, а росіяни – щі» (Михайло С.), «Українці критикують владу, а росіяни її обожествляють» (Роман Л.), «Українці люблять вчитися, а росіяни не можуть освоїти правопис російської мови» (Ліна В.). Аналіз відповідей показав, що респонденти підкреслювали переваги своєї нації і її унікальність, що загалом відповідає віковим особливостям респондентів та специфіці формування національної ідентичності в учнівської молоді.

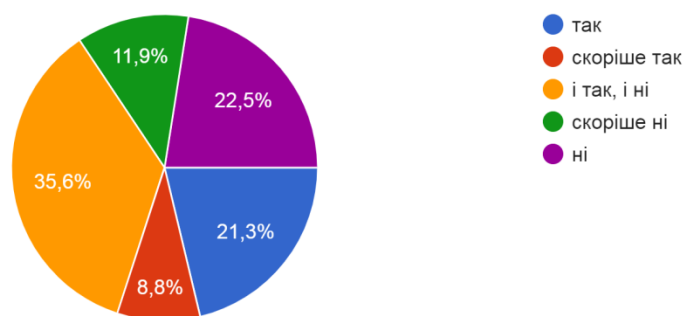
Розмірковуючи над тим, що має робити український народ, щоб не зникнути і не стати частиною іншого народу діти відповіли, що перш за все українці мають боронити Україну від жорстокої агресії росіян (69,3 %), шукати союзників (10,2 %), укріплювати армію (9,8 %), за допомогою сучасних технологій протидіяти на суші, на морі і у повітрі (5,8 %). Водночас попри зважені і ґрунтовні відповіді, багато дітей помилково зазначили «створити державу» (2,9 %), «шукати миру за будь-яку ціну» (1,8 %) та не визначились з відповіддю (0,2 %), що потребує уваги педагогів.

Також, на думку дітей, українців по-різному сприймають у світі. Більшість людей в різних країнах сприймають українців, як націю героїв, що протистоїть сильному ворогу і своєю сміливістю і відвагою виборює право на життя (67,8 %). Також іноземці вважають українців працьовитими, висококваліфікованими працівниками (42,4 %). Також українців вважають добрими кулінарами, а українську кухню, вишуканою і смачною (35,6 %). На думку іноземців, українці є творчими і креативними, про що свідчить українське мистецтво (34,8 %). Увесь світ переконався, що українці є не лише хліборобами, а й добрими воїнами (30,5 %), українці сміливі (27,4 %), люблять тварин (25,4 %), мають добре почуття гумору (16,2 %). Водночас, на іміджі українців негативно позначається корупція, яка зводить нанівець багато досягнень і позитивних здобутків в очах іноземців (19,6 %), невміння бережливо ставитися до людських і природних ресурсів (15,4 %), невміння презентувати себе і свою роботу (8,5 %).

Отримані відповіді свідчать про спостережливість дітей і їхнє бажання, щоб українців любили і поважали в світі. Також діти досить критично оцінили і ті чинники, які негативно впливають на імідж України і українців у світі.

5. Мова як маркер української національної ідентичності

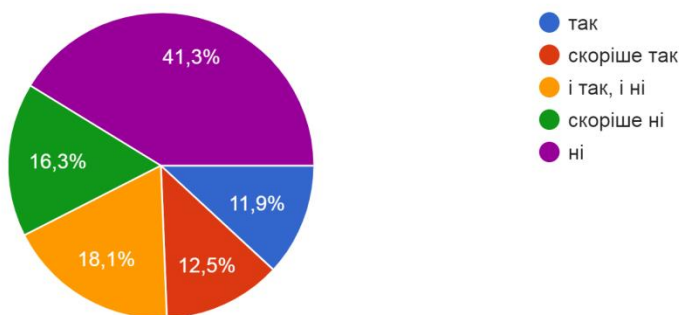
Мова є ключовим показником української національної ідентичності. Нація живе допоки має власну мову, а не послуговується мовою іншого народу. Опитування дітей показало, що вони добре розуміють значення української мови у їхньому житті. На думку дітей, кожен громадянин України повинен володіти українською мовою (89,6 %), а також знати іншу, якщо вона є рідною (23,5 %), вивчати ті мови, які подобаються або щоб спілкуватися з друзями з інших країн (18,9 %). На запитання: «Чи завжди ти користуєшся українською мовою?» відповіді дітей розділися, що видно з діаграми 10 (рис. 10).

Рис. 10. Чи завжди ти користуєшся українською мовою?

На практиці існує значний прошарок дітей, який поза школою мало використовує українську мову. Така ситуація потребує організації виховної роботи із залученням батьків з метою створення україномовного простору не лише у школі, а й у родині.

Проблеми використання української мови відображено на діаграмі 11 (рис. 11).

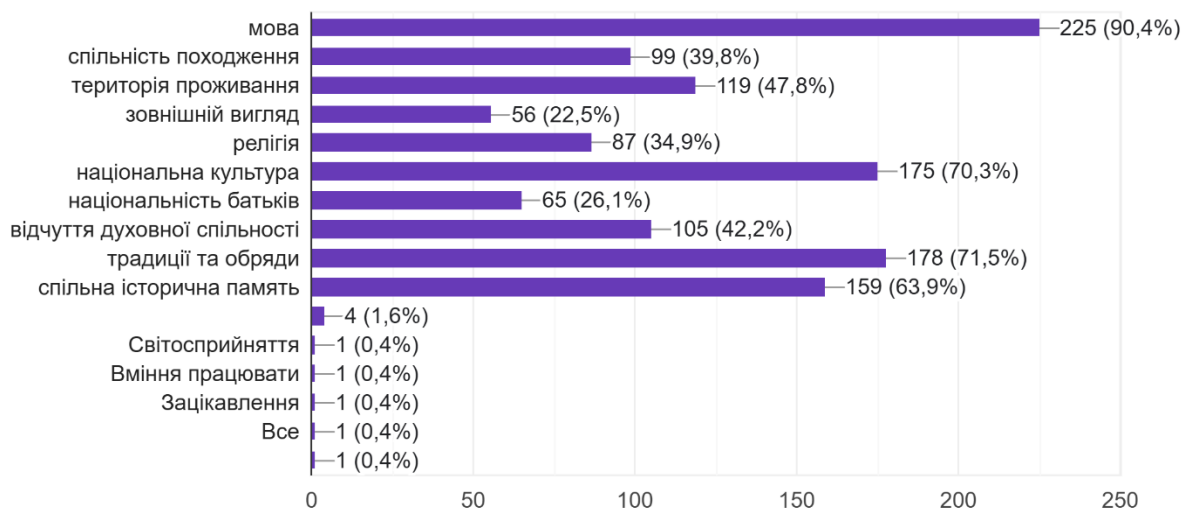
Рис. 11. Чи маєте ви проблеми із використанням української мови?

Найбільшою проблемою власного спілкування діти називають суржик (19,9 %), який побутує і дома, і в школі та створює їм додаткові проблеми. На думку дітей (9,7 %), щоб подолати мовні проблеми, їм перш за все потрібно позбутися суржику. Також діти скаржаться на те, що їм деколи бракує слів чи вони не знають їх лексичного значення. Для дітей також незрозумілими бувають діалектизми у різних регіонах і діти хотіли би більше ознайомитися з ними. Проте 41,3 % школярів не мають жодних проблем з використанням української мови і ще 16,3 % - дуже рідко стикаються з якимись проблемами.

Більшість опитаних (90,4 %) вважають мову одним із маркерів національної ідентичності (Рис. 6). На другому місці – традиції та обряди (71,5 %), національна культура (70,3 %), на третьому – спільна історична пам'ять (63,9 %). Дітям було запропоновано закінчити речення «З представниками моєї нації мене зближує...». Узагальнені результати методики «Незакінченого речення» видно на на діаграмі 12 (рис. 12).

Продовжіть фразу: "З представниками моєї нації мене зближує ....."

249 відповідей

Рис. 12. Відповіді вихованців закладів позашкільної освіти щодо маркерів національної ідентичності

На запитання «Якою мовою Ви переважно спілкуєтесь?» (рис. 13) відповіді розподілилися таким чином: 77,5 % – завжди українською, 11,1 % – переважно російською мовою, 1,2 % – в залежності від ситуації та мови співбесідника, 4,3 % – відмовилися відповідати.

Якою мовою Ви переважно спілкуєтесь?

244 відповіді

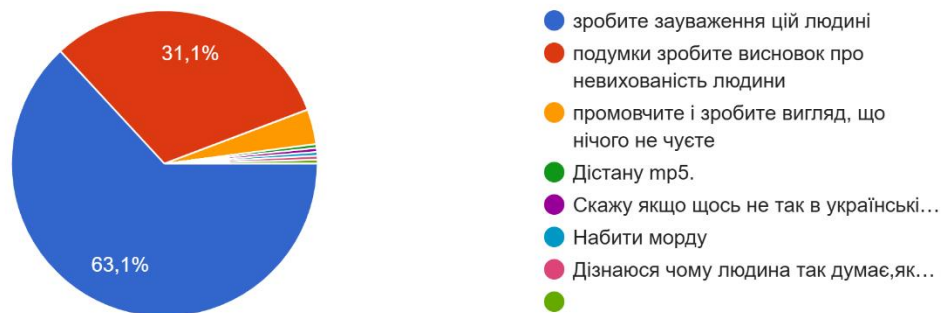

Рис. 13. Відповіді вихованців закладів позашкільної освіти щодо переважної мови спілкування

Використані проблемні ситуації показали, що, реагуючи на негативне висловлювання про українську мову 63,1 % опитаних респондентів зроблять зауваження цій людині; 31,1 % подумки зроблять висновок про невихованість людини. Ще 3,7 % промовчать і зроблять вигляд, що нічого не чули. Також 2,1 % становить група респондентів з агресивними відповідями, в яких були погрози фізичної розправи.

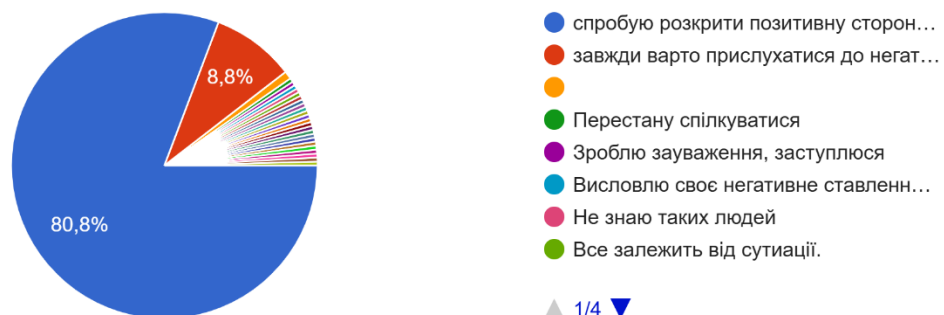
При образі представника української національності більше 80,8 % висловили готовність захистити потерпілого (рис. 14, 15).

Ваші дії, якщо в Вашій присутності негативно висловлюються про українську мову?
244 відповіді

Рис. 14. Відповіді вихованців закладів позашкільної освіти щодо реакції на негативні висловлювання про українську мову

Як надалі Ви будете поводити себе з людиною, яка у Вашій присутності ображає іншого представника української національності?
239 відповідей

Рис. 15. Відповіді вихованців закладів позашкільної освіти щодо реакції на образу представника української національності

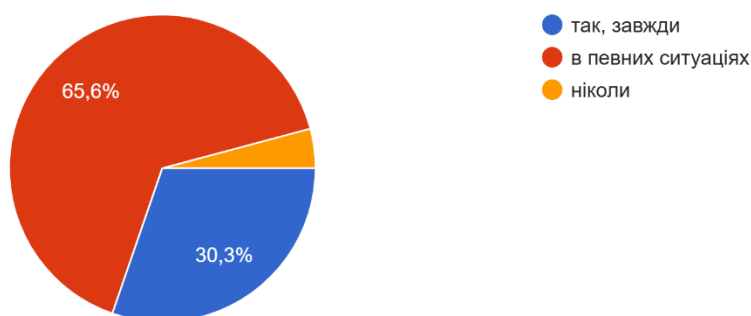
Школярі (65,7 %) підтвердили, що з розповідей рідних чи самі були свідками того, як українці в Україні потерпали через українську мову: їх ображали, глузували, відмовляли у послугах. Однак, після початку повномасштабного вторгнення російської армії в Україну відбулося переосмислення ролі і значення української мови в українському суспільстві і більшість громадян спілкуються виключно українською мовою. Українська мова нарешті зайняла гідне місце в українському суспільстві і це ознака оздоровлення українського суспільства.

6. Національна культура та традиції як чинники національної ідентичності

Національна культура та традиції є тим природнім середовищем, де формується національна ідентичність дитини. З метою вивчення ролі культури і традицій у житті дітей та учнівської молоді ми задавали респондентам наступні запитання: «Чи є у Вас бажання певними елементами свого одягу підкреслити свою національну приналежність?» (рис. 16), «Чи хотіли б Ви взяти участь у «Параді вишиванок», що традиційно проводиться з нагоди Дня незалежності України?» (рис. 17), «Я відчуваю почуття особистої гордості, коли дізнаюсь про перемоги представників України на міжнародних фестивалях, конкурсах, змаганнях» (рис. 18).

Чи є у Вас бажання певними елементами свого одягу підкреслити свою національну приналежність?

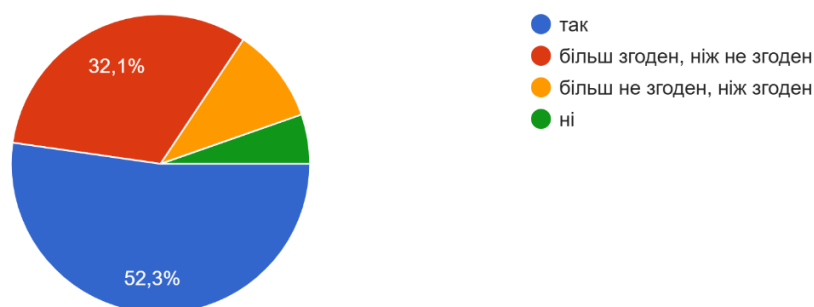
241 відповідь

Рис. 16. Відповіді вихованців закладів позашкільної освіти щодо бажання певними елементами свого одягу підкреслити свою національну приналежність

Чи хотіли б Ви взяти участь у «Параді вишиванок», що традиційно проводиться з нагоди Дня незалежності України?

243 відповіді

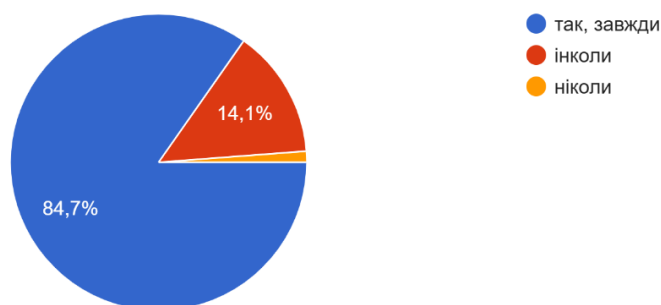

Рис. 17. Відповіді вихованців закладів позашкільної освіти щодо бажання взяти участь у параді вишиванок

Зазначимо, що більшість опитаних (65,6 %) ситуативно підкреслювали свою національну приналежність. Лише 30,3 % робили це усвідомлено. На пропозицію взяти участь у параді вишиванок стверджувальну відповідь дали 52,3 % респондентів, пояснивши, що вишиванка є їхнім святковим одягом. Ще 32,1 % скоріше згодилися б на цю пропозицію, ніж відмовилися. Однак думка дітей змінилася після того, коли педагог розповів, хто з відомих людей у світі теж вдягає вишиванку. Інтерес відомих людей до української вишиванки став поворотним моментом у їхньому ставленні до національного одягу.

Я відчуваю почуття особистої гордості, коли дізнаюсь про перемоги представників України на міжнародних фестивалях, конкурсах, змаганнях:

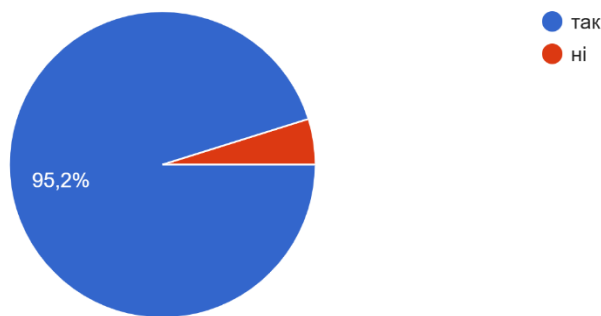
249 відповідей

Рис. 18. Відповіді вихованців закладів позашкільної освіти щодо почуття особистої гордості від перемоги представників України

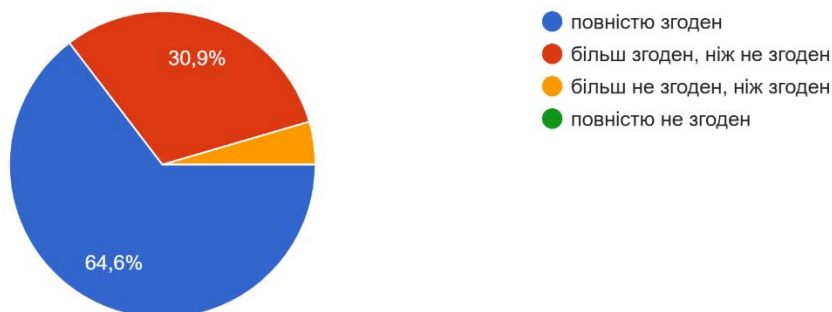
Незважаючи на те, що 95,2 % зазначили про свій інтерес до національних традицій, рідної культури, лише 64,6 % з них вказали про дотримання українських традицій. Надалі ми попросили назвати національні традиції, яких дотримуються респонденти. Виявилось, що із 255 респондентів, 200 лише погодилися дати на це питання відповіді. Але з тих, хто зазначив відповідь (200 опитаних), лише 38,5 % (77) назвали традиції, яких дотримуються вдома. Інші 61,5 % надали відповіді загального характеру: «усіх», «важливі свята».

Ви цікавитесь національними традиціями рідної культури?
249 відповідей

Рис. 19. Відповіді вихованців закладів позашкільної освіти щодо виявлення інтересу до національних традицій

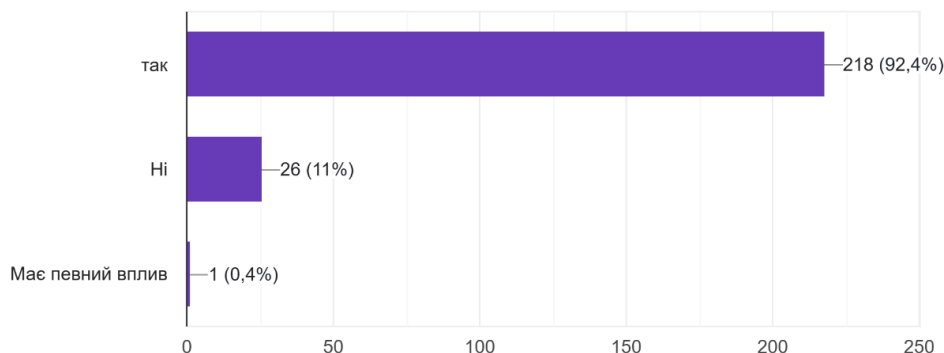
Я дотримуюсь українських традицій:
243 відповіді

Рис. 20. Відповіді вихованців закладів позашкільної освіти щодо дотримання національних традицій

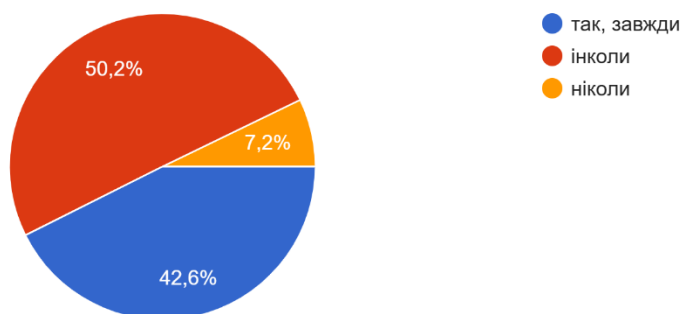
Переважна більшість респондентів (92,4 %) зазначають про взаємозв'язок декоративно-ужиткового мистецтва та національної ідентичності особистості (рис. 21), але лише 42,6 % з них прагнуть оволодіти технікою декоративно-ужиткового мистецтва (рис. 22).

На Вашу думку, чи має вплив декоративно-ужиткове мистецтво на національну ідентичність особистості?
236 відповідей

Рис. 21. Відповіді вихованців закладів позашкільної освіти щодо думки про вплив декоративно-ужиткового мистецтва на національну ідентичність

Чи прагнете Ви оволодіти різними видами українського декоративно-ужиткового мистецтва?
237 відповідей

Рис. 22. Відповіді вихованців закладів позашкільної освіти щодо прагнення оволодіти технікою декоративно-ужиткового мистецтва

Одночасно з діагностуванням для вихованців середньої і молодшої вікової групи було проведено бесіду і вікторину «Юний знавець мистецтва

свого народу». Аналіз результатів опитування свідчить, що вихованці поверхнево знайомі з різними видами декоративно-ужиткового мистецтва свого народу, лише половина з них володіють знаннями, про матеріали, обладнання, техніку виконання, що застосовуються в роботі у різних видах мистецтва. Тільки 20,0 % вихованців спробували себе у різних видах декоративно-ужиткового мистецтва.

У роботі зі школярами використовувалися проблемні ситуації. Одна із проблемних ситуацій стосувалася колізії поваги/неповаги до культури «У вашу постійну дружну компанію приводять нового знайомого, представника іншої національності. Він усім дуже сподобався, проте проявив деяку неповагу до вашої національної культури. Як Ви реагуєте?», респонденти дали такі відповіді – «Зрозуміло, що це неприємно. Нового приятеля слід було б стримати» – 34,1 % учнів; «Ніякого особливого враження на мене це не справляє» 21,5 % учнів; «Спробую пояснити новому знайомому, не ображаючи його національної гідності» 44,4 % учня.

Також використовувалося педагогічне спостереження за поведінкою вихованців під час участі їх у виставках районного, міського, обласного рівнів. Відмічено, що вихованці активно готуються до виставок. Але коли потрібно розказати про свій виріб, техніку виконання, на самій виставці, чи взяти участь у масовому заході - виникають ускладнення. Проблема виявилася в тому, що більшість учнів (65,9 %) не володіють комунікативними навичками, мають почуття сором'язливості невпевненості, тож не можуть донести до інших оригінальність своїх ідей чи поділитись знаннями.

Залучення дітей до позашкільної діяльності може позитивно позначитися на рівні національної ідентичності школярів, за умови доцільного використання різних форм і методів роботи, узгодження виховних впливів із закладами загальної середньої освіти.

7. Війна та майбутнє України

Війна назавжди змінила життя українців. Однак, на дітей війна має найбільш негативний вплив. Це пояснюється тим, що особистість дитини тільки формується і діти є найбільш вразливими до таких подій. Педагоги і психологи відмічають той факт, що війна несе загрози життю, дитинству, що діти переживають як психологічні травми, стани тривожності, розгубленості, нездатності зосередитися на навчанні, перепади настрою або так звані «емоційні гойдалки» тощо.

Педагогічне спостереження показало, що діти, які зростають в умовах війни більше турбуються про своїх рідних, домашніх улюбленців, більше допомагають батькам, частіше беруть на себе «дорослі обов'язки», аніж їхні однолітки із більш благополучних країн.

Батьки школярів скаржаться на часті перепади настрою, замкнутість дітей, очікування різних страшних сценаріїв, тривожність та ін.

Проведене опитування показало, що дітей хвилює війна в Україні. Найбільше дітей непокоять руйнування українських міст і сіл (87,9 %), жертви серед дітей (79,6 %), розлука з друзями, які виїхали за кордон або переїхали до іншого міста/села чи залишилися в окупації (62,4 %), проблеми екології через війну (56,7 %), розлука з рідними (54,2 %), страх за життя родичів, батьків, а також за тих, хто служить в ЗСУ (43,9 %), відсутність світла, Інтернету, тепла (40,5 %), втрата звичного середовища, постійного місця проживання, домівки (25,4 %), невпевненість у завтрашньому дні (25,1 %), навчання тільки он-лайн (13,5 %), відсутність звичного шкільного життя, друзів (5,5 %), відтермінованість мирного життя (3,7 %), втрата рідних (2,4 %).

Малюнки відображають емоційні стани дітей, їхні переживання воєнного часу. Так, діти молодшого шкільного віку зазвичай малюють те, що відображає їхнє ставлення до війни в Україні. На малюнках молодших школярів найчастіше можна побачити солдатів, які захищають Україну, прапори України, а також сцени перемоги. Діти також малюють героїв та своїх родичів (тата, брата, сестру, дядька), які беруть участь у бойових діях, і висловлюють гордість

за них. Поруч із українськими солдатами діти малюють квіти, сонечко, бойових котиків чи інших улюбленців, які їм допомагають, поруч з рашистами темний фон, підбиту техніку, зламані дерева, зруйновані будинки, а самих рашистів у вигляді монстрів, що символізує переможене зло.

Українські школярі вболівають за долю України і переживають за людей з прифронтових міст і сіл, які знаходяться під обстрілом агресора. Підлітки і старшокласники беруть активну участь у громадському житті як школи, так і країни, залучаються до волонтерської діяльності. Діти пишуть листи захисникам, виготовляють оберіги, смаколики, збирають дрони для ЗСУ, книги для своїх однолітків, які втратили школу. Також більшість дітей мають свої сторінки у соцмережах, де вони діляться патріотичними постами. Бесіда з дітьми різних вікових груп показала, що діти найбільше довіряють ЗСУ, друзям, батькам та педагогам. За роки війни значно зріс авторитет і престиж армії і військових у дитячому і молодіжному середовищі. Це підтверджує той факт, що 7,5 % підлітків та 7,7 % старшокласників мріють про професію військового. Цей вибір 34,5 % школярів пояснюють важливою місією захисника; 27,6 % - пояснюють тим, що надалі тільки зростатиме роль і авторитет української армії у суспільстві; 25,2 % переконані, що місце України має бути в НАТО, а це означає, що професія військового буде однією із затребуваних. Ще 19,8 % переконані у тому, що професія військового поєднує багато компетенцій і навичок, які важливі у воєнний і в мирний час.

Також школярі усвідомлюють необхідність засвоєння навичок поведіння зі зброєю, першої допомоги, керування дронами, мінної безпеки на заняттях з «Захисту України». Діти також обговорюють ситуації атаки дронами, ракетами з педагогами, щоб знати чіткий алгоритм дій у таких ситуаціях, коли укриття доступне чи не доступне. Цікаво те, що діти самі ініціюють такі розмови, щоб переконатися як правильно діяти. У цьому плані цікавими для дітей є розмови і зустрічі із захисниками, інструкторами, які діляться досвідом поведінки і виживання у різних ситуаціях та майстер класи.

Нас також цікавило, як діти різного віку уявляють перемогу України над Росією. З цією метою було проведене інтерв'ю «Якою буде перемога України?» Результати показали, що школярі мають різне уявлення про перемогу, яке, як правило, залежить від їхнього віку та досвіду. У відповідях молодших школярів перемога розглядається як повернення до нормального життя, коли вони зможуть знову гратися на вулиці без страху. Також у своїх відповідях діти підкреслили те, як вони хочуть, щоб їхні батьки повернулися додому з фронту і щоб усі були щасливі та здорові.

Якщо підлітки частіше всього розуміють перемогу України на ворогом як закономірне і справедливе завершення війни, то старшокласники звертають увагу на важливість свободи та незалежності для усіх українців, позитивних перетворень в країні, бажання бачити свою країну сильною та процвітаючою.

Старшокласники уже усвідомлюють свою місію у відбудові України, відновленні інфраструктури та підтримці тих, хто постраждав від війни. Учні розуміють, що їм доведеться брати на себе відповідальність з відновлення України, а також вони мають бути готовими дати відсіч ворогу. Так у відповідях старшокласників найбільш типовими є наступні відповіді: «У майбутньому я хочу вивчати право і захищати права людей, щоб наша країна була справедливою» (Валерій М.), «Я мрію стати журналістом і розповідати світу правду про нашу країну, про війну і злочини росіян» (Микола З.), «Я хочу бути вчителем і навчати дітей, щоб у нас було розумне та сильне покоління» (Марина Ж.), «Я обираю професію будівельника, бо після війни, потрібно буде відбудовувати знищені міста і села, будувати надійні укриття» (Євген Г.). Таким чином, у відповідях старшокласників простежується не лише розуміння ситуації, й готовність бути корисним українському суспільству.

У відповідях підлітків простежується бажання переживати яскраві моменти, навіть пригоди, а також діяти самостійно, без допомоги дорослих, що цілком відповідає віковим особливостям дітей. Зокрема зустрічаються відповіді такого типу: «Я хочу бути волонтером і разом з друзями допомагати тим, хто постраждав від війни» (Володимир С.), « Я буду пілотом і діятиму так, як

«Привид Києва» (Максим В.), «Буду розвідником і діяти в тилу ворога» (Сергій Ш.), «Хочу бути винахідником, щоб допомагати солдатам сучасними воєнними роботами чи дронами» (Артем Н.).

Відповіді молодших школярів більше спрямовані на найближче оточення, довкілля, що є цілком природнім і свідчить про їх світосприйняття. Серед відповідей дітей зустрічаються такі: «Я хочу вилікувати дерева і звірят від поранень» (Олена М.), «Я хочу побудувати надійне укриття для усіх, хто живе у нашому будинку» (Генадій О.), «Я хочу бути лікарем, щоб лікувати моїх батьків, бабусю» (Світлана В.).

На запитання, яким діти бачать майбутнє України, переважно отримали оптимістичні відповіді.

Діти молодшого шкільного віку, пов'язували майбутнє з безпекою і миром: «Україна буде сильною та мирною, і всі будуть жити щасливо» (Віолета Л.), «Буде багато нових дитячих майданчиків і парків, де ми будемо гратися, усі захисники повернуться додому до своїх діток» (Олеся П.), «Ми побудуємо красиві будинки і посадимо багато квітів навколо» (Таня А.).

У відповідях підлітків можна простежити перспективи розвитку України у майбутньому: «Україна здобуде лідерство у технологіях і науці, і ми будемо винаходити нові речі, роботів, з тим, щоб захистити себе у майбутньому від війни» (Олег К.), «Україна відбудується, тут виростуть нові міста, з'являться нові дороги, школи та лікарні, повернуться друзі, які зараз живуть за кордоном» (Михайло Т.), «У нас буде багато друзів з інших країн, і ми будемо разом працювати над великими проєктами» (Віталій Р.).

Відповіді старшокласників здебільшого стосувалися правових та економічних перспектив, міжнародної ролі України: «Росіяни повинні відповісти за усі злочини, які вчинили на території України та понести заслужене покарання» (Марія В.), «Україна буде незалежною та справедливою державою, вступить до ЄС і НАТО» (Валентин Ю.), «Україна здолає корупцію і побудує сильну економіку, забезпечить високі стандарти життя» (Оксана Р.),

«Ми завжди пам'ятатимемо героїв і будемо жити в країні, де кожен пишається тим, що він українець» (Ірина Д.).

Отже відповіді переважної більшості дітей усіх вікових категорій відображають надію та віру дітей у світле майбутнє України. Вони бачать свою країну сильною, процвітаючою та мирною, і усвідомлюють власну роль і місце у житті України й готові докладати зусиль для її відновлення і процвітання, що є результатом виховання усіх соціальних інституцій.

ПІСЛЯМОВА

Запропонований нами препринт «Аналіз стану утвердження української національної ідентичності» має на меті вивчення сучасного стану утвердження української національної ідентичності. Викладені результати дослідження дозволяють зробити висновки щодо значущості національної ідентичності в умовах сучасних викликів та загроз.

Значущість проведеного дослідження полягає у розумінні процесів, що відбуваються в українському суспільстві, та впливів, які формують національну свідомість зростаючої особистості. Розуміння цих процесів є ключем до організації ефективного виховання, спрямованого на утвердження української національної ідентичності.

Водночас дослідження відкриває перспективи для подальших наукових розвідок. Постійного моніторингу потребує як стан сформованості національної ідентичності у дітей, так і вивчення чинників, які сприяють або заважають утвердженню національної ідентичності, що визначатиме виховну стратегію закладів освіти та практичні заходи, спрямовані на їх забезпечення.

І, наостанок, утвердження української національної ідентичності є ключем до побудови міцної, об'єднаної та стійкої нації, бо національна ідентичність є не лише фундаментом нашого минулого, а й ключем до нашого майбутнього.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Бех Іван Дмитрович,
Журба Катерина Олександрівна,
Канішевська Любов Вікторівна,
Корнієнко Анна Володимирівна,
Малиношевський Руслан Васильович,
Рейпольська Ольга Дмитрівна,
Мусієнко Олена Василівна

АНАЛІЗ СТАНУ УТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

ПРЕПРИНТ

Комп'ютерна верстка – Журба К.О.
Обкладинка – Трейтяк Д.В.

ISBN 978-617-8011-27-7

DOI <https://doi.org/10.32405/978-617-8011-27-7-2024-36>

В авторській редакції

Формат 60x84 1/16. Папір офсетний.
Друк цифровий.
Гарнітура Times New Roman
Умовн. друк. арк. 1,2
Обл. вид. арк. 1,0
Наклад 100 прим.
Зам. № 054/12/24

ВИДАВНИЦТВО

«НАІР»

Івано-Франківськ, вул. Височана, 18,
Тел. (050)433-67-93
e-mail: fedorynrr@ukr.net

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
№ 4191 від 12.11.2011 р.